

Monitoring književne kritike

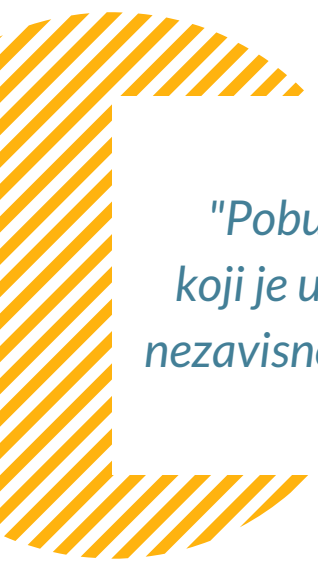

Profil zemlje: Crna Gora

*Nevidljivost
književnica*

Ksenija Rakočević i Nađa Bobičić

Monitoring književne kritike

Nevidljivost književnica

Ovo istraživanje je dio regionalnog projekta "Pobunjene istražuju: književnice i kritičarke (ni)su prisutne?", koji je u potpunosti zasnovan na solidarnom, volonterskom radu i nezavisno sproveden, u cilju mapiranja regionalne književne scene iz feminističke perspektive.

1. Uvod

Ključna pretpostavka od koje smo krenule u istraživanju priloga o književnosti (kritika, vijesti, eseja, intervju, odlomaka) u medijima i književnim časopisima, prije svega iz rodne perspektive, na najširem nivou bila je kako će se rodna neravnopravnost, koja je i inače zastupljena u gotovo svim oblastima društva, prenijeti i na kulturu i konkretno na književnost. Naime, prateći književnu scenu godinama unatrag, intuitivno smo mogle postaviti hipotezu da su najistaknutiji predstavnici ove scene muškarci, bilo da je riječ o autorima koji pišu književnost ili o onima koji pišu o književnosti.

Naše istraživanje je zato prvi korak u mapiranju i preciznijem utvrđivanju trenutnog stanja, u formi polugodišnjeg monitoringa od jula do decembra prošle godine. Dakle, ključna hipoteza bila nam je kako kritičarke i književnice nisu ravnopravno zastupljene i vidljive.

Ukoliko bi se konkretnim podacima ona pokazala kao tačna, naredni koraci podrazumijevaju rad na otkrivanju razloga zbog čega je to tako. Ukoliko zaista žene toliko drastično manje pišu od muškaraca, treba ih dodatno osnažiti da pišu književnost, kroz obrazovanje, stručna usavršavanja, umrežavanje unutar i van granica zemlje i sl. Drugi uzrok, međutim, može biti i taj da one pišu, ali da scena to pisanje tek usputno primjećuje i da ga previđa jer se primat daje velikim, i manje velikim, muškim figurama pisaca.

Iako je književna scena u Crnoj Gori nevelika, to ne znači da ona ne treba i ne može biti u toku sa regionalnim i globalnim književnim tokovima, niti da će taj manji obim biti opravdanje za nedovoljnu vidljivost žena. Naprotiv, pokazaće se kako se slični problemi iz većih sredina po istom principu održavaju i u manjim. A kako su crnogorski pisci prepoznati, objavljeni i nagrađivani u regiji, onda u ovom slučaju nas zanima da ispitamo kakav je položaj književnica i književnih kritičarki kada je u pitanju aspekt prepoznavanja njihovog rada, najprije na domaćoj sceni, a potom i šire. Očekivana reakcija scene i stručne javnosti na ove vrste komentara o podzastupljenosti žena najvjerojatnije će biti kako žene manje pišu i objavljuju književnost.

Ali kako bismo se mogle baviti ovim i mnogim drugim uzrocima pretpostavljne manje vidljivosti žena, prvi korak jeste bio da napravimo presjek. Ideja nam je bila da prevaziđemo opšta mjesta i floskule koje dolaze od strane meinstrima kao rodno neosviješćenog. Nasuprot toj neosviješćenosti i konzervativnosti scene, željele smo da na feminističkim principima temeljno istražimo polje i dobijemo što je moguće jasniju sliku trenutnog stanja, za šta nam se metod monitoringa činio kao posebno pogodan. Kako bismo potom sa nepobitnim argumentima zahtijevale da se nešto promijeni nabolje.

Još jedan važan segmen našeg rada jeste umrežavanje na regionalnom nivou. Naime, istraživanje nastaje u saradnji sa koleginicama iz regije, jer primjećujemo postojanje sličnih tendencija i jer sve mi djelujemo u polju koje se ne zadržava samo u okvirima nacionalnih država. Time, primarno dobijamo uvod u stanje na lokalnom nivou, a potom i u odnosu jednih prema drugima. Ta vrsta dvostrukog pogleda posebno je važna za crnogorsku scenu, koja može djelovati kao skrajnuta u odnosu na regionalne „centre“, ali u isto vrijeme ima potencijala da bude vrlo dinamična i da se dalje razvija u pravcima savremenih poetika i emancipatorskih politika.

1.1. Korpus istraživanja

Situacija sa medijima u Crnoj Gori, nažalost, uslovljena je političkim okolnostima, pa se tako većina (ako ne gotovo svi mediji) svrstavaju na jednu od ponuđenih strana (vlasti ili opozicije), djelujući pri tom propagandistički i politikantski. Rijetki su dobri primjeri kada je u pitanju književnost, što se da vrlo jednostavno uočiti pukim prelistavanjem dnevne štampe.

U Crnoj Gori kao dnevna štampa izlaze: *Vijesti*, *Dan*, *Pobjeda* i *Dnevne novine* (s tim što *Dnevne novine* uglavnom prenose tekstove iz *Pobjede*). Zbog nedostatka književnih glasila – u Crnoj Gori trenutno izlaze kontinuirano samo dva, no i *Quest* prošle godine nije izlazio – pomenute dnevne novine smo pratile u svakom broju, od jula do oktobra 2018. godine. Kada su u pitanju kulturni dodaci, *Pobjeda* i *Dnevne novine* ih nemaju, dok *Vijesti* u *Artu* i *Dan* u *Ćirilici* još uvijek odvajaju prostor za kulturu.

Portale dnevnih novina nismo pratile jer oni prenose sadržaj iz štampanih izdanja, tako da bi se samo duplirali isti rezultati. A portali *CDM*, *Portal Analitika* i *Aktuelno* funkcionišu po principu prenošenja tekstova iz *Pobjede*. Zato smo od portala pratile objave sa portala RTCG iz kategorije kulture, pod nazivom *Kulturna Galaksija*, kao i televizijsku emisiju *Art magazin*. Na ovaj način smo pokrile različite forme i sve relevantne medije, čime se dobija dosta dobar uvid u zastupljenost kritičarki i književnica u crnogorskom medijskom prostoru.

2. Književna kritika

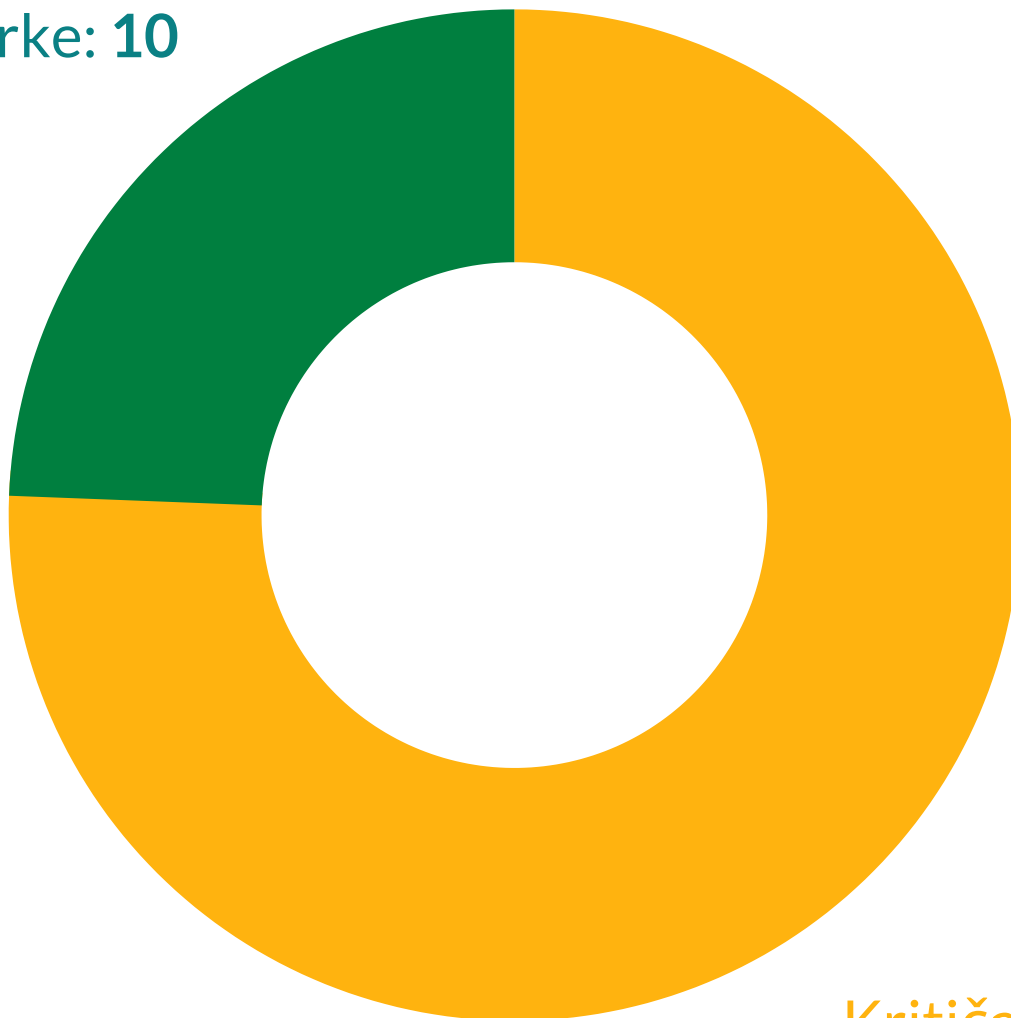
S obzirom na to da se **Vijesti** od samog početka profilišu kao nezavisni medij, koji ima tendenciju djelovanja na građanskim principima, pošle smo od pretpostavke da će se u kritikama i prikazima[1] jednako dati prostora djelima književnica. Međutim, u *Artu* su za vrijeme koje smo pratili objavljene 21 kritike, od čega je 16 o književnicima, a samo 5 o književnicama. Pri tom, u oči upada i činjenica da su čak 4 kritike o djelima koje su napisale književnice pisali kritičari (Vujica Ognjenović je pisao o Alis Manro, Kolin Mekalou i Sofiji Kalezic, a Borislav Jovanović o Tatjani Kragujević), dok je Jovanka Vukanović pisala o Lani Derkač. Upadljivo je da i same žene još uvijek češće pišu o književnicima, pa je tako čak 7 kritičarki pisalo o književnicima, što je svakako znatno više od one jedne koja se odvažila da piše o autorki. U dnevnim izdanjima *Vijesti* u periodu jul-oktobar objavljeno je ukupno 26 prikaza, od toga su 7 o djelima autorki, a 19 o djelima autora. Zbirno je u *Vijestima* objavljeno 47 kritika (35 o knjigama pisaca, 12 o onima koje su napisale spisateljice).

U slučaju **Dana** situacija je umnogome lošija. Doduše, moramo napomenuti da se *Dan* profilisao više kao narodni list, koji ima tendenciju (osobito na početku izlaženja) očuvanja narodne tradicije, nerijetko sa negativnim osvrtom na savremene tokove. Ovo se očitava i u dijelu književne kritike, pa je od 20 kritika koje su objavljene u *Ćirilici* za vrijeme tokom koga smo pratile ovaj dodatak, samo dvije su za temu imale književnost koju su napisale žene (Milica Kralj je pisala o Monahinji Jefimiji, a Todor Živaljević je pisao o Stanki Nikač). Pri tome je prvi tekst upitno brojati, jer žanr kritike uglavnom podrazumijeva pisanje o recentnoj produkciji. U *Danu* svoje mjesto, izgleda, ne nalaze ni kritičarke, pa se, za razliku od *Vijesti*, u *Ćirilici* pojavljuju samo dvije kritičarke, koje pišu o autorima muškarcima. Kada je riječ o prikazima, u dnevnim izdanjima u pomenutom periodu objavljeno je 18 prikaza, od čega su samo tri posvećena autorkama, a 15 autorima. Ukupno je objavljeno 38 kritika (33 o djelima autora, 5 o djelima autorki)

Pobjeda je list sa najdužom tradicijom u Crnoj Gori. Do nedavno je imala kulturni dodatak, međutim nakon privatizacije i nove uređivačke politike, situacija se u *Pobjedi* drastično mijenja na štetu kulture. Više mjesta dobijaju propagandistički tekstovi, a kultura nalazi mjesto samo u dnevnim izdanjima. U ovom periodu objavljene su samo 2 kritike, koje su pisali kritičari o muškim autorima (Borislav Jovanović o knjizi Marka Špadijera i Dragutin Lalović o knjizi Dragana Radulovića).

[1] Kako produkcija kritika u crnogorskim medijima nije velika, nismo odvajale žanr prikaza prevedene književnosti od žanra kritike, koji se najčešće vezuje za domaću produkciju.

Kritičarke: 10

Kritičari: 31

Od ukupnog broja kritika u kulturnim dodacima *Art* i *Ćirilica*, oko četvrtine ili preciznije **10** kritika potpisuju žene, dok su muškarci autori **31** kritike.

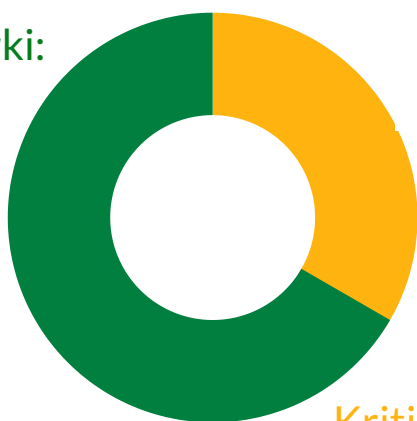
2.1. Ars

Tokom monitoringa pratile smo i *Ars*, za koji smatramo da je relevantan za naše istraživanje, kako zbog kontinuiteta izlaženja, tako i zbog činjenice da je dugo vremena bio jedini časopis za književnost na prostoru Crne Gore. U periodu tokom kojeg smo pratile produkciju objavljeno je ukupno **11** kritika. Pet kritika potpisuju muškarci, a šest žene (Aleksandra Nikčević-Batrićević, Tijana Rakočević, Dragana Tripković, Gordana Janjušević-Leković, Amela Balić i Emina Selimović). Ostalih pet kritika napisala su tri autora (Goran Radojičić, Pavle Goranović i Slobodan Vukićević).

Ipak, ova ravnopravnost kada su u pitanju kritičari i kritičarke ne prenosi se i na aspekt *o kome se piše*. Zanimljivo je da je od svih njih samo Aleksandra Nikčević-Batrićević pisala o teorijskoj knjizi Aleksandre V. Jovanović, dok su preostalih deset kritika posvećene djelima muških autora. Tako, nažalost, ni veće uključivanje kritičarki ne mora da znači da će se veći prostor posvetiti književnicama. U ovim slučajevima čini se kako su kritičarke dobrodošle ako doprinose muškom kanonu.

Kritičarki:

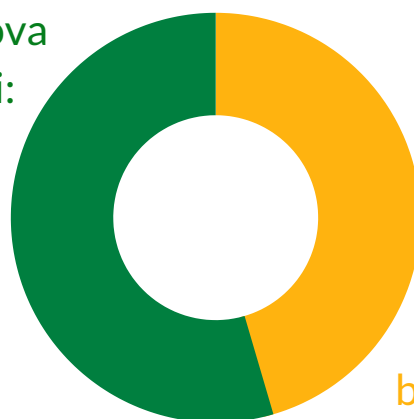
6

Kritičara: 3

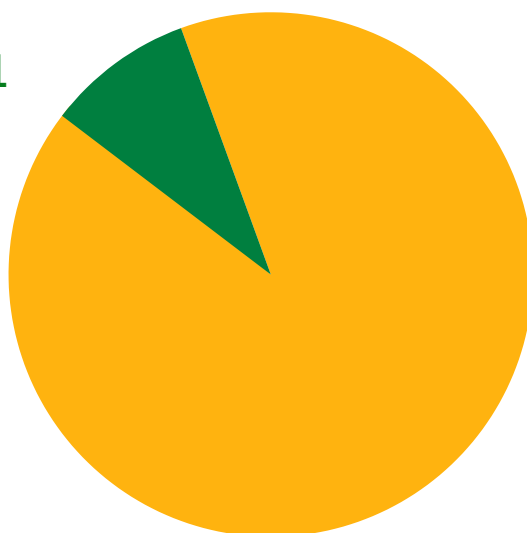
broj tekstova
kritičarki:

6

broj
tekstova
kritičara: 5

o tekstovima
književnica: 1

o tekstovima
književnika: 10

2.2. Književnice i književnici

Kada se uzmu u obzir sve kritike objavljene kako u dnevnim novinama i njihovim dodacima, tako i u *Arsu*, dobija se podatak prema kojem je odnos između tekstova koji se pišu o stvaralaštvu žena, naspram broja onih koji su posvećeni djelima čiji su autori muškarci, veoma nepravno pravan. Prema toj računici, od ukupno **98** kritika, čak 80 posvećeno je djelima pisaca, a samo 18 djelima književnica. [1]

[1] U ovaj broj su uračunati i tekstovi koji, u nekoliko slučajeva, za predmet analize imaju isto djelo nekog autora ili autorke.

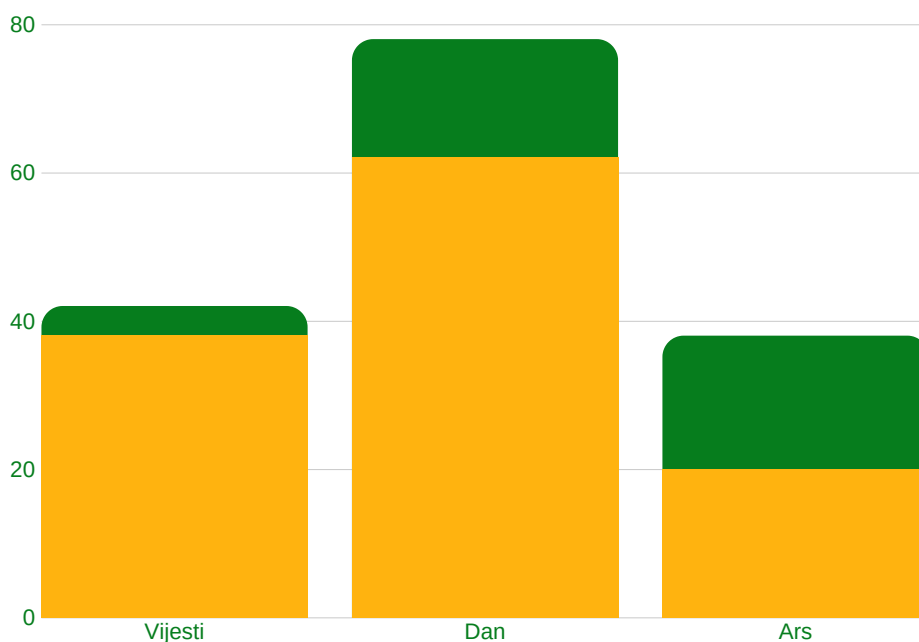
3. Ostali žanrovi

Osim monitoringa književnih kritika pratile smo i druge medijske žanrove posvećene književnosti, jer su oni frekventniji. Takođe smo popisivale i književne priloge. Na taj način se dobija potpunija slika o (ne)vidljivosti književnica u širem medijskom prostoru.

Art svake sedmice donosi i odlomke proznih i poetske tekstove. Ono što nam je zapalo za oko, a što svakako jeste neobično za *Vijesti*, za koje je očigledno da imaju tendenciju razbijanja i mijenjanja patrijarhalnog koda, jeste činjenica da je u *Artu* za period jul-decembar 2018. objavljena 21 pjesma od kojih niti jednu ne potpisuje pjesnikinja. Situacija je neznatno bolja kada je riječ o proznim ostvarenjima, pa je od 17 odlomaka 13 muških autora, dok 4 pripadaju spisateljicama. *Art*, naime, prenosi odlomke Meri Robins, Virdžinije Vulf, Grejs Pejli, Luize Bouharoue. Na nivou dnevnih izdanja, *Vijesti* su u pomenutom periodu objavile 4 odlomka, od čega su sva 4 muških autora. Od ukupno 42 objavljena teksta, 38 potpisuju muškarci, samo 4 žene.

U **Ćirlici** je situacija sa odlomcima slična kao u prethodno analiziranim žanrovima, jer je zastupljenost žena 20,5%. Od 78 odlomaka koji su objavljeni, 62 teksta je od autorki, a 16 od autora.

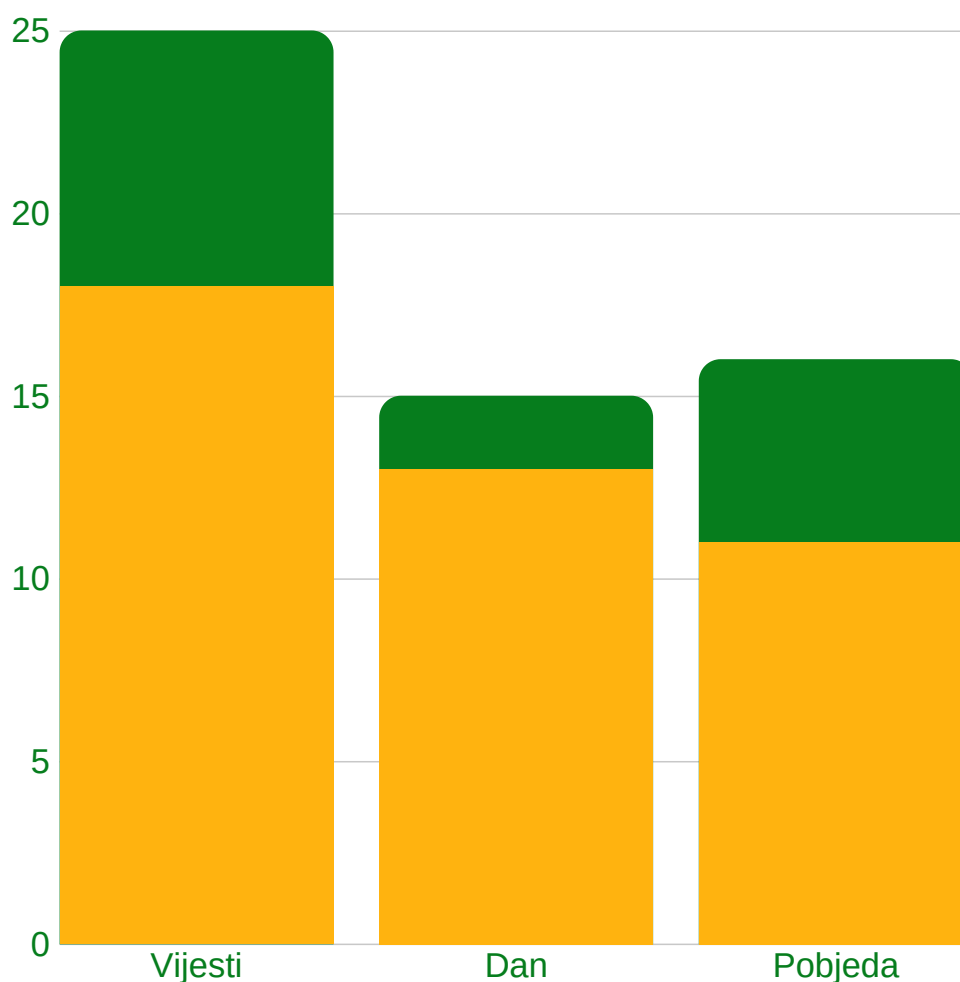
Kada su književni prilozi u pitanju, časopis **Ars** primjer je dobre prakse. Naime, u njemu je gotovo ravnopravno zastupljena književnost koju pišu žene, kao i ona koju pišu muškarci. U periodu monitoringa objavljeno je 20 odlomaka koje su napisali književnici i 18 koje su napisale autorke. Takođe, od tri temata jedan je posvećen Ljiljani Dirjan, drugi izboru iz savremene makedonske poezije, a treći Huseinu Bašiću.

3.1. Intervjui sa književnicama i književnicima

Intervjui sa književnicama i književnicama su stalne rubrike i u *Artu* i u *Ćirilici*, koji i kada budu prenijeti na portale imaju visok pregled, odnosno čitanost. Takođe, objavljuju se i u dnevnoj štampi.

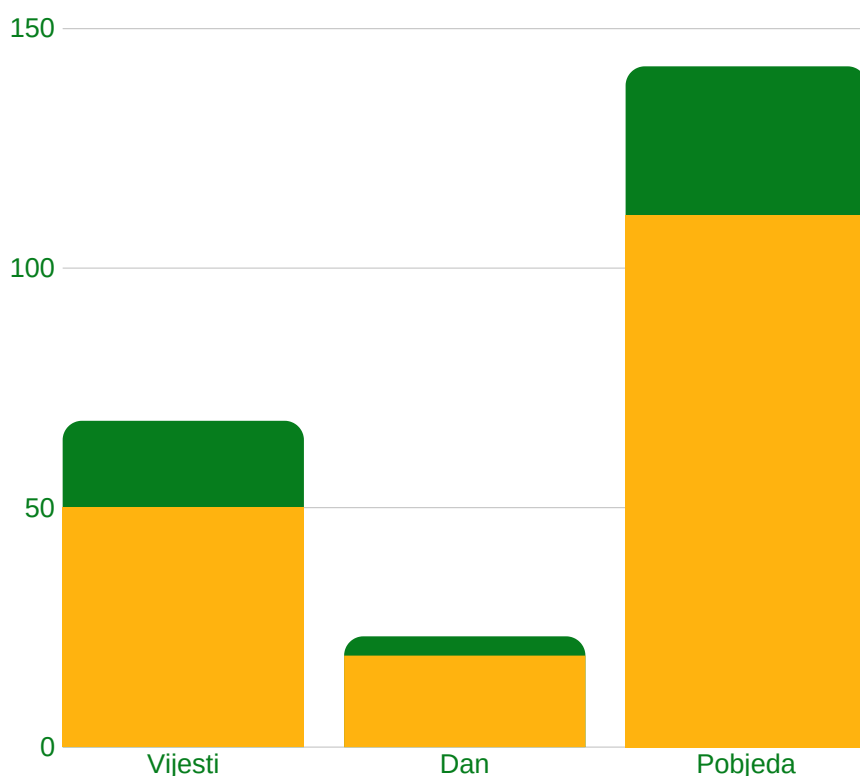
U toku perioda praćenja, u dodatku *Vijesti* je objavljeno ukupno 19 intervjuja. Od toga, 12 je rađeno sa muškim autorima, a 7 sa ženskim. S obzirom na to da se radi o stalnoj rubrici *Arta*, sve intrevjue potpisuje žena. Kada su u pitanju intervjui u dnevnim izdanjima *Vijesti*, objavljeno ih je 8, od čega 6 sa muškarcima, a 2 sa ženama. Ukupno u **Vijestima** bilo je **18** intervjuja sa muškarcima i **9** sa književnicama. Situacija sa *Danom* i *Ćirilicom* je znatno drugačija, pa opet žene i u ovome ostaju na marginama. Od **12** intervjuja, 10 je sa muškarcima, a svega 2 sa ženama. Dok su u dnevnim izdanjima *Dana* za period monitoringa objavljena 3 intervjuja od kojih su sva tri rađena sa muškarcima. Ukupno u **Danu** **13** intervjuja je urađeno sa književnicima i **2** sa autorkama. Kada su u pitanju intervjui u **Pobjedi** objavljeno je **11** intervjuja sa muškarcima, a **5** sa ženama, uz jedan karakterističan slučaj objavljivanja intervjuja sa udovicom Danila Kiša.

3.2. Vijesti, najave književnih događaja i tekstovi o književnosti

Stranice dnevne štampe u crnogorskim medijima (kao uglavnom svugdje) zatrpavaju mahom dnevno-političke teme, a književnosti i kulturi uopšte zapadne tek pokoji redak. Tako je u dnevnoj štampi, u periodu u kojem je vršen monitoring, u *Vijestima* zabilježeno da se iz oblasti književnosti objavljuju intervjui, kritike, odlomci, najave o događajima, te polemike (za ovo vrijeme objavljena je jedna polemika: Ervina Dabižinović i Miomir Abović). Kada su u pitanju događaji vezani za književnost, *Vijesti* objavljuju i najave događaja, ali i izvještaje o onome što se dogodilo. Tako i u ovom segmentu gube žene, pa je najavljeno 27 književnih događaja: 18 sa muškarcima i 9 sa ženama autorkama, dok je bilo 8 vijesti o događajima, od čega su svih 8 vezanih za muškarce. Kada su u pitanju tekstovi o književnosti, 24 je posvećeno radu književnika, a 9 radu književnica. Zbirno u *Vijestima* u 50 tekstova pisano je o književnicima, a u 18 o autorkama.

I u *Danu* su sem intervjua i prikaza uglavnom zastupljene najave, pa su najavljena 23 događaja, od čega je 19 vezano za muške autore, a 4 za autorke. U *Pobjedi*, kao i u *Vijestima*, uglavnom se piše o autorima koji pripadaju kanonu, najčešće o Kišu, Kovaču, nekada o Stjepanu Mitrovom Ljubiši, Crnjanskom. Zanimljivo je i to da kada se traži mišljenje, uglavnom oni koji bivaju pitani jesu muškarci, pa je takva situacija sa sajmovima knjiga, književnim događajima i slično. Od ukupno 142 teksta u žanru najave, vijesti, kraćeg komentara, u 111 se pominju pisci, a u 31 spisateljice.

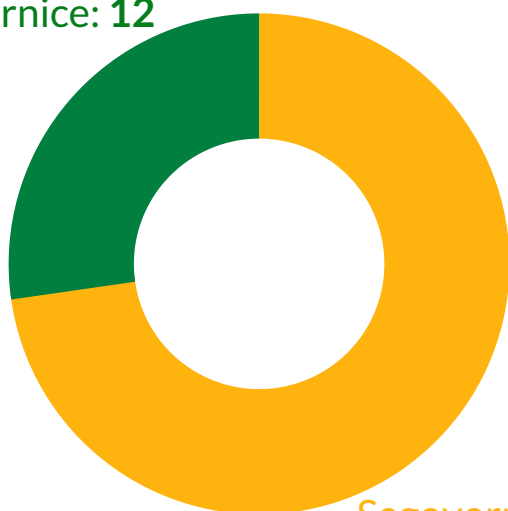

3.3. Art magazin i Kulturna galaksija

Kako bismo upotpunile uzorak, pratile smo i emisiju iz kulture *Art magazin* (bile su nam dostupne epizode od 22. 9. do kraja 2018), kao i posebnu kategoriju *Kulturna galaksija* na portalu RTCG. U **Kulturnoj galaksiji** su u ovom periodu objavljena dva intervjua sa književnicima i jedan sa književnicom, kao i **48** najava, vijesti i drugih kraćih formi o savremenoj književnoj produkciji ili o književnim klasicima. Od tog broja, **13** je bilo posvećeno književnicama, dakle oko trećine.

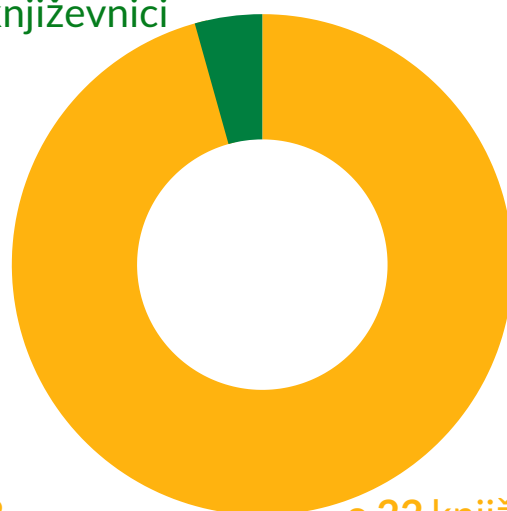
Emisija **Art magazin** je kao televizijski žanr unekoliko specifična, tako da smo u okviru nje popisivale i kog su roda oni koji govore, kao i oni o kojima se govori. Na teme o književnosti govorilo je **12** sagovornica i **32** sagovornika. I kao u slučaju dnevnih novina i časopisa *Ars*, rodni jaz još je veći kada je riječ o kome se govori. Tokom druge polovine 2018. govorilo se samo o književnici Sonji Šundić i čak o **22** autora, od čega 16 savremenih autora i šest predstavnika muškog književnog kanona (M. Kovač, S. M. Ljubiša, Ml. Lompar, Banjević, Milović, Avdo Međedović). Posebno je simptomatična emisija posvećena danima Mirka Kovača u Rovinju, u kojoj su intervjuisana četvorica sagovornika iz regije. Istina, ni ova manifestacija, barem kada je segment književnosti u pitanju, do sada se nije proslavila rodnom senzibilisanošću, ali to ne opravdava činjenicu da se za sagovornike biraju isključivo muškarci.

Sagovornice: 12

Sagovornika: 32

o 1 književnici

o 22 književnika

4. Zaključak

Dio istraživanja bio je vezan i za praćenje tipova kritika koje se objavljuju. Naime, kako ova vrsta podataka nije vezana za rod, moglo bi se reći da je riječ o svojevrsnom nusproizvodu, koji nam takođe daje dobar uvid u stanje na književnoj sceni. Pratili smo tri tipa kritike: one koje o prikazanom tekstu govore pozitivno, koje govore problemski (uzimajući u obzir i pozitivne i negativne strane) i one koje ga negativno vrednuju. Nažalost, niti jedna od kritika i prikaza objavljenih u crnogorskim medijima tokom druge polovine godine nije imala razvijen kritički stav prema analiziranoj knjizi, **sve kritike bile su pozitivne.**

Situacija sa medijima u Crnoj Gori, odnosno slikom žene, u skladu je sa kulturom koja je i dalje veoma konzervativna po pitanju položaja žena. Žene ostaju uskraćene i za književne nagrade, te se o najznačajnijim nagradama i ne pomišlja da odu u ženske ruke. Uočljiva je i činjenica da se u najavama književnih događaja više prostora daje muškarcima nego ženama, kao i da kada se traži mišljenje, to uglavnom bude od muškaraca. Kritičarke se rijetko odvažuju da pišu, a i kada se to desi, znatno češće pišu o muškarcima, a slučajevi u kojima žene pišu o ženama izuzetno su rijetki. Tokom perioda koji smo pratili, kao pozitivni primjeri ističu se ravnopravna zastupljenost priloga iz književnog stvaralaštva žena u časopisu *Ars*, rad Sofije Kalezić na knjizi *Minervinim tragom*, koja je bila vidljiva u gotovo svim medijima koje smo pratili, kao i predstavljanje projekta "Poetika zemlje", na kojem su takođe govorile žene, između ostalog Dragana Kršenković Brković je ukazala na nevidljivost književnica, što smo nažalost i mi potvrdile ovim istraživanjem (<http://www.rtcg.me/tv/emisije/kulturnoumjetnicki/artmagazin/224490/art-magazin-15122018.html>).

Ovo sve pokazuje da mladim kritičarkama i spisateljicama slijedi velik i trnovit put kako bi se položaj žena u ovom segmentu bar malo popravio.

Sadržaj

2	1. Uvod
4	1.1. Korpus istraživanja
5	2. Književna kritika
7	2.1. Ars
8	2.2. Književnice i književnici
9	3. Ostali žanrovi
10	3.1. Intervjui sa književnicama i književnicima
11	3.2. Vijesti, najave književnih događaja i tekstovi o književnosti
12	3.3. Art magazin i Kulturna galaksija
13	4. Zaključak

Prelom i lektura: Pobunjene čitateljke
05/2019.